

Psimmenos, Iordanis (ed.) (2017). Special Section: Unveiling Domestic Work in Times of Crisis. *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 35, Number 1, May 2017, pp. 1-128. Johns Hopkins University Press, <https://muse.jhu.edu/issue/36184>

Σε περιόδους κρίσης καθίσταται ιδιαίτερα επίπονη η μελέτη των επιπτώσεων που προκαλούνται στις ζωές των εργαζομένων, καθώς οδηγούν σε μεταβολές στα όρια της κοινωνικής στρωμάτωσης και κινητικότητας. Τα βασικά προβλήματα που αναδύονται από τις μελέτες είναι ότι οι παραδοσιακές διακρίσεις με ταξικά, έμφυλα και φυλετικά χαρακτηριστικά «βαθαίνουν», ενώ ταυτόχρονα οι ευκαιρίες κινητικότητας μειώνονται απομακρύνοντας κάθε δυνατότητα για πρόοδο και κοινωνική ανέλιξη στο εργατικό δυναμικό.

Στην ανάλυση αυτή, όμως, θα πρέπει να εξεταστεί ο ρόλος του επαγγέλματος στις επιπτώσεις της κρίσης. Σε δουλειές χαμηλόμισθες και χαμηλού κύρους, όπως των οικιακών εργατριών, αποκαλύπτεται ότι «υφαίνεται» η σύνδεση της εργασίας και της ανάπτυξης με την επαγγελματική και κοινωνική στρωμάτωση και κινητικότητα του εργατικού δυναμικού. Η υπηρετικότητα δίνει νόημα στη ζωή τους και διαμορφώνει ανάλογα τις προσδοκίες τους, οδηγώντας τις οικιακές εργάτριες στον εγκλωβισμό τους και, μάλιστα, σε μια περίοδο στασιμότητας που υποδαυλίζεται από τη μεταναστευτική ιδιότητα, όπως φανερώνει η παρούσα μελέτη.

Στο πλαίσιο μιας τέτοιας προσέγγισης, η θεωρία της διαδικασίας παραγωγής της εργασίας, που αναπτύχθηκε κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970 σε Αγγλία και Αμερική και επικεντρώθηκε σε θέματα εργατικής τάξης και ελέγχου του εργατικού δυναμικού, θα αποτελέσει σημαντικό εργαλείο ανάλυσης. Ωστόσο, οι τρεις μεγάλες αδυναμίες της που αναδείχθηκαν τη δεκαετία του 1980 είναι αυτές που στην παρούσα μελέτη ορίζονται ως κομβικής σημασίας. Η πρώτη αδυναμία αφορά τη σχέση του υποκειμένου με την εργασία, καθώς το εργατικό δυναμικό αποξενώνεται από τον έλεγχο της εργασίας του και εμφανίζεται ως παθητικό. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μην λαμ-

βάνεται υπόψη το κοινωνικό περιβάλλον του και να αποκόπτεται από την εξέταση της κοινωνικής παραγωγής. Η δεύτερη αδυναμία σχετίζεται με το υπόβαθρο του εργατικού δυναμικού που περιορίζεται στη μελέτη αποκλειστικά της τάξης, ενώ δεν εξετάζονται άλλες πτυχές της εργασίας που αναφέρονται σε παραδοσιακές μορφές κοινωνικής στρωμάτωσης και αποκλεισμού αλλά και σε νέες διακρίσεις πρόσβασης στην αγορά εργασίας. Τέλος, η τρίτη αδυναμία εντοπίζεται στην έλλειψη μελέτης στο ζήτημα της κοινωνικής συναίνεσης, δηλαδή στον τρόπο που η εργασία συμβάλλει στην ομαλή λειτουργία της κοινωνίας, αλλά και στο πώς επηρεάζει το εξωτερικό περιβάλλον στον έλεγχο του εργατικού δυναμικού.

Στην Ελλάδα, οι πρώτες μελέτες για τους μετανάστες πραγματοποιούνται στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Για παράδειγμα, αυτή της Κασσιμάτη (επιμ.) *Πόντιοι μετανάστες από την πρώτη Σοβιετική Ένωση* (1992) εξέτασε την εκπαίδευση, την απασχόληση, τα κίνητρα και τις προσδοκίες των μεταναστών στο πλαίσιο της οικονομικής και κοινωνικής ένταξης τους στην Ελλάδα. Άλλες μελέτες έθεσαν επεξηγηματικά πλαίσια στην κατανόηση της κοινωνικής στρωμάτωσης και κινητικότητας, όπως η έρευνα *Φύλο και Μετανάστευση: Θεωρητικές αναφορές και εμπειρική διερεύνηση* (Κασσιμάτη και Μουσούρου, 2007, ΚΕΚΜΟΚΟΠ). Αυτή επικεντρώθηκε στη συμβολή του επαγγέλματος στην κοινωνική στρωμάτωση και κινητικότητα. Σε συνέχεια της προαναφερθείσας έρευνας το 2010 ξεκίνησε η παρούσα για την *Κοινωνική και οικονομική κρίση: Συνθήκες, ερμηνείες, κοινωνικές δράσεις*, η οποία διενεργήθηκε από το ΚΕΚΜΟΚΟΠ υπό την εποπτεία του Καθηγητή Ιορδάνη Ψημμένου, η οποία ολοκληρώθηκε το 2014. Η έρευνα *Unveiling domestic work in times of crisis* (2017) επανεξετάζει την ίδια ομάδα εργαζομένων πριν την κρίση και κατά τη διάρκεια της. Εμπνευσμένη από το έργο του στοχαστή και φιλόσοφου Du Bois (*Darkwater: Voices from within the veil*, 1920), αποβλέπει να αναδείξει τις οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στις μετανάστριες οικιακές εργάτριες. Εν προκειμένω, η επιλογή της οικιακής εργασίας εξηγείται για τον πρόσθετο λόγο ότι μια από τις κρίσεις που αντιμετωπίζει η σύγχρονη κοινωνία αφορά τον ίδιο τον καταμερισμό της εργασίας, ο οποίος από το 1980 και μετά έχει φυλετικό προσδιορισμό και περιορίζει τον μεταναστευτικό πληθυσμό σε υποτιμημένες εργασίες.

Επιπλέον, η έρευνα απαντά στην ανάγκη μελέτης της κοινωνικής στρωμάτωσης και κινητικότητας, καθώς έχει διαπιστωθεί ότι ο κα-

λύτερος τρόπος για να μελετήσει κανείς τις επιπτώσεις της κρίσης στους μετανάστες είναι να επικεντρωθεί σε συγκεκριμένα επαγγέλματα και-ειδικές κατηγορίες μεταναστών. Επομένως, η έρευνα για την οικιακή εργασία σε περιόδους κρίσης αναδεικνύεται χρήσιμη, διότι λαμβάνει υπόψη της τους κοινωνικούς δεσμούς ανάμεσα στην εργασία, την τάξη, την εθνικότητα και το φύλο, καθώς και τα όρια που αυτά επιβάλλουν.

Η έρευνα εξετάζει τους μηχανισμούς αναπαραγωγής του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού καθώς και τον τρόπο που η οικιακή εργασία και οι νοσηματοδοτήσεις της υπονομεύουν τις προοπτικές ζωής των εργατριών σε συνθήκες κρίσης. Η οικιακή εργασία αποτελεί το πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων των μεταναστριών και έχει ως συνέπεια την εσωτερίκευση των εργασιακών υποχρεώσεων, τον εγκλωβισμό και την κατανόηση του εαυτού τους μέσω της ταύτισης τους με την εργασία, την υπηρετική σχέση, την υποτέλεια. Παρατηρείται, δηλαδή, η κοινωνική περιθωριοποίηση τους με την ένταξη τους στην οικιακή εργασία, καθώς ταύτισαν σταδιακά την κοινωνική τους θέση με τις αξίες του ιδιωτικού νοικοκυριού και την εργασία τους με γενικά χαρακτηριστικά.

Η έρευνα αποτελείται από πέντε μελέτες που εξετάζουν με τεκμηριωμένα ευρήματα τους τρόπους με τους οποίους η κοινωνική αλλαγή διαφοροποιεί το βαθμό εξάρτησης των εργαζομένων από τους εργοδότες ανάλογα με την έκταση εργασιακής ανασφάλειας που βιώνουν λόγω κρίσης. Μέσω της συγκριτικής μεθόδου διερευνούν τις επιπτώσεις της κρίσης στις ζωές των οικιακών εργατριών ανάμεσα σε δύο χρονικές περιόδους, της ευημερίας (2005-2008) και κατά τη διάρκεια της κρίσης (2009-2016). Αυτή εστιάζει σε τρεις άξονες: (α) τις διαπροσωπικές σχέσεις των οικιακών εργατριών με τα εργοδοτικά νοικοκυριά αλλά και τις σχέσεις τους με τα δίκτυα αλληλεγγύης, (β) την πρόσβαση τους σε τυπικούς φορείς κοινωνικής προστασίας, και (γ) τις προοπτικές απασχόλησής τους και κοινωνικής κινητικότητας.

Η προστιθέμενη αξία του ερευνητικού εγχειρήματος έγκειται στην κοινωνιολογική, ιστορική και κοινωνική κριτική ανάλυση, που δίνει προτεραιότητα στις αντιλήψεις, τις δράσεις και τις επαγγελματικές προσδοκίες των εργαζομένων έναντι των γενικών και απόσωπων συνθηκών της επαγγελματικής στρωμάτωσης. Η ερευνητική ομάδα επικεντρώθηκε σε δύο στόχους: (α) να διερευνήσει τα μεταβαλλόμενα περιβάλλοντα της αγοράς εργασίας για τις οικιακές εργάτριες, και (β) να αναλύσει την επίδραση των αλλαγών αυτών στις

επαγγελματικές προσδοκίες τους, στις οικογενειακές σχέσεις και τις σχέσεις με την ομάδα με την οποία συγκρίνονται, στις πρακτικές κοινωνικής προστασίας και στα κίνητρα εργασίας.

Πραγματοποιήθηκαν πενήντα ημιδομημένες σε βάθος συνεντεύξεις με καταγεγραμμένες μετανάστριες εργαζόμενες από Αλβανία, Ουκρανία και Ρουμανία. Για την πληρότητα και την εγκυρότητα των δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν συνδυαστικά μαρτυρίες συνεντευξιζόμενων που συμμετείχαν στις προηγούμενες έρευνες, δειγματοληψία με την τεχνική της χιονοστιβάδας για τη διασύνδεση των συνεντευξιζόμενων, αναζήτηση πρόσθετων στοιχείων από κοινωνικά δίκτυα, προσωπικά ντοκουμέντα και επισκέψεις στις κατοικίες των εργατριών.

Στην εισαγωγή «Unveiling domestic work in times of crisis», ο Ψημμένος τεκμηριώνει τη σημασία της οικιακής εργασίας σε σχέση με την ιστορική περίοδο κοινωνικής οργάνωσης, που χαρακτηρίστηκε από τη διάλυση των κοινωνικών δεσμών και τη στροφή προς πιο παραδοσιακές μορφές καταμερισμού της εργασίας, τη σύνδεση της με την εθνικότητα και το φύλο, καθώς και την ευρύτερη ιστορική και κοινωνική διαδικασία που αντανάκλα πέρα από την άσκηση της ως επάγγελμα. Στη συνέχεια, παρουσιάζει την κατάσταση αβεβαιότητας και απελπισίας των εργατριών στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης και την προώθηση μιας κοινωνικής πολιτικής βασισμένης στα ταξικά στερεότυπα, τον κοινωνικό στιγματισμό και την πολιτισμική ταξινόμηση αναγκών και κοινωνικών υπηρεσιών. Συγκεκριμένα, διαφαίνεται η επιδείνωση των οικονομικών και εργασιακών δυνατοτήτων των μεταναστών, καθώς και ο κίνδυνος για τους χαμηλού κύρους και χαμηλόμισθους μετανάστες εργαζόμενους να οδηγηθούν στην απώλεια της προστασίας και των κοινωνικών δικτύων που τους εξασφάλιζε σταθερές θέσεις στην οικιακή εργασία.

Η μελέτη των Μπάδα και Χαντζαρούλα «Family strategies, work, and welfare policies toward waged domestic labor in the twentieth-century Greece» παρουσιάζει την κοινωνική ανάπτυξη και κανονικοποίηση της οικιακής εργασίας στην Ελλάδα από τον 19^ο αιώνα και την επικράτηση ενός ηθικού συστήματος κοινωνικής προστασίας, στην κατανόηση εργασίας και στους μηχανισμούς ελέγχου των οικιακών εργατριών στα ιδιωτικά νοικοκυριά. Η ιστορική έρευνα της έμμισθης οικιακής εργασίας αναπτύσσεται μέσα από τη μελέτη πρωτότυπου αρχειακού υλικού και εξετάζει τις εξελίξεις στις αστικές κοινωνικές

σχέσεις, με την είσοδο της ελληνικής κοινωνίας στο καπιταλιστικό σύστημα. Αυτές παρήγαγαν έναν αυστηρό καταμερισμό εργασίας βασισμένο σε έμφυλες και ταξικές ανισότητες, δημιουργώντας το αστικό μοντέλο οικογένειας και οικογενειακής ηθικής με την ταυτόχρονη ανάπτυξη της απασχόλησης των γυναικών και παιδιών στην οικιακή εργασία λόγω της εξαίρεσής της από τη ρυθμιστική εργατική νομοθεσία. Επιπλέον, η έρευνα αναδεικνύει ότι η εσωτερική μετανάστευση και η έμμοσθη οικιακή εργασία των γυναικών χρησίμευσαν ως μηχανισμός για να αντιμετωπιστεί η κρίση, γεγονός που συνέβαλε στην κανονικοποίηση της εργασίας και εξηγεί γιατί οι οικιακοί εργαζόμενοι στην Ελλάδα θεωρούνταν πάντα μια χωριστή κατηγορία από τους άλλους μετανάστες εργαζόμενους.

Ο Ιορδάνης Ψημμένος στη συνέχεια στο κεφάλαιο «The social setting of female migrant domestic workers» αναδεικνύει τις αλλαγές στα χαρακτηριστικά της οικιακής εργασίας μεταξύ 1970 και 1990 και αναλύει τις παραμέτρους που οδήγησαν τις γυναίκες μετανάστριες στην οικιακή εργασία και την κοινωνική μετατόπιση τους στην Ελλάδα. Εντοπίζει πως οι κύριες πτυχές του καπιταλιστικού συστήματος οδήγησαν σε μια χωριστή μορφή εργασίας, που προσδιορίζεται από έμφυλα, εθνοτικά και φυλετικά χαρακτηριστικά. Οι νέες μορφές πατερναλισμού και ελέγχου έστρεψαν το μοντέλο οργάνωσης της εργασίας των μεταναστών στην προσωπικότητα και την εργασιακή δουλειά, διαφοροποιώντας τους από τους άλλους εργαζόμενους, όχι μόνο σε όρους απασχόλησης, αλλά και σε σχέση με τις εργασίες που ασκούν και τους τρόπους με τους οποίους σχετίζονται με τους άλλους. Ταυτόχρονα, οι τάσεις οργάνωσης της εργασίας στην Ευρώπη από το 1980 προς την απορρύθμιση, την ευελιξία και την εξατομίκευση εξηγούν πως επανέρχονται οι παραδοσιακοί ρόλοι και πως περνάμε από τον απρόσωπο έλεγχο των εργοδοτών στο συναισθηματικό έλεγχο, αλλά και γιατί μετανάστευσαν οι γυναίκες στην Ελλάδα. Οι αλλαγές αυτές φωτίζουν την πορεία «προετοιμασίας», τοποθέτησης, αποδοχής και κοινωνικοποίησης των μεταναστριών σε χαμηλού κύρους εργασίες.

Συνακόλουθα, τρία είναι τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των θέσεων εργασίας που προσρίζονται για τις μετανάστριες:

(α) *η ευρύτερη διαδικασία αποκλεισμού που καθορίζει τις θέσεις εργασίας των μεταναστών*, η οποία συνδέεται με διαδικασίες εξωτερικών και εσωτερικών ελέγχων που μειώνουν τις επαγγελματικές ευκαιρίες και υποχρεώνουν τους μετανάστες να δεχθούν την οριζό-

ντια ομαδοποίηση των εργασιών με βάση τα κοινωνικά και ατομικά χαρακτηριστικά,

(β) *οι νέες μορφές πατερναλισμού και κοινωνικών εξαρτήσεων*, όπως το σύστημα απασχόλησης *padrone*, που εξασφάλιζε διόδους μετανάστευσης και σίγουρη εργασία δημιουργώντας εξαρτήσεις,

(γ) *η επίδραση της οργάνωσης της εργασίας και των τρόπων ελέγχου των εργοδοτών στις επαγγελματικές ταυτότητες και τους ρόλους των εργαζομένων* μέσα από την ενίσχυση στερεοτύπων και κοινωνικού στιγματισμού, που χειροτερεύουν την απομόνωση των εργαζομένων μαθαίνοντάς τους νέους ρόλους και μορφές υποταγής.

Η μελέτη διαπιστώνει ότι όσο περισσότερο οι εργάτριες εσωτερικευαν την υποταγή και την απώλεια ελέγχου στην προσωπική τους ζωή, τόσο λιγότερες πιθανότητες υπήρχαν να αλλάξουν δουλειά και να αφήσουν την οικιακή εργασία, ταυτίζοντας την ύπαρξη τους και την κοινωνική τους θέση με την εργασία τους ως υπηρέτριες σε βάρος της ελευθερίας τους και της σχέσης τους με τα δίκτυα.

Η μελέτη των Lazarescu και Κούζα «*The careers of migrant domestic workers in Greece: Perceptions of intra-occupational mobility and status differentiation in times of crisis*» εξετάζει την ενδοεπαγγελματική κινητικότητα των χαμηλόμισθων και χαμηλού κύρους εργαζομένων και αναλύει πώς αλλάζουν οι αξίες και οι διεπαγγελματικές ιεραρχίες σε περιόδους κρίσης και πώς οδηγούν σε διαφορετικές αντιλήψεις για την εργασία και την κινητικότητα. Η διερεύνηση των επιπτώσεων της κρίσης στις οικιακές εργάτριες γίνεται μέσα από την καταγραφή των αλλαγών που οι ίδιες αντιλαμβάνονται σε σχέση με την επαγγελματική και κοινωνικοοικονομική κατάσταση. Η έρευνα δείχνει ότι η κρίση είχε αρνητικά αποτελέσματα στις ερμηνείες που αποδίδουν τα άτομα στην εργασία, άλλαξε τις αξίες τους και τα οδήγησε να έχουν χαμηλότερες προσδοκίες γι' αυτήν με άμεση επίπτωση στην αντίληψη για τον εαυτό τους και στις προοπτικές κινητικότητας. Αντίθετα, παρατηρούνται νέα κριτήρια κινητικότητας και κατανομές εργασίας που επιτείνουν την κοινωνική εξάρτηση των οικιακών εργαζομένων.

Η μελέτη των Ξυπολυτά, Βασιλικού και Φούσκα «*Migrant domestic workers: Family, community, and crisis*» εξετάζει πώς η κρίση επηρεάζει τους δεσμούς της οικογένειας των οικιακών εργατριών, τους τρόπους οργάνωσης, τους συναισθηματικούς δεσμούς και τα κίνητρα τους να ενταχθούν σε κοινοτικές οργανώσεις. Η μελέτη εστιάζει στις αλλαγές που επήλθαν στην νοοτροπία των εργατριών, εντοπίζει

τους παράγοντες που επιδρούν στις σχέσεις τους με τις οικογένειες τους και επικεντρώνεται στις ψευδό-οικογενειακές σχέσεις με τους εργοδότες που ενδυναμώνονται με την κρίση, διαρρηγνύοντας τους δεσμούς με την οικογένεια τους. Επίσης, οι οικονομικές δυσκολίες που εμφανίζονται στις ελληνικές οικογένειες εξαιτίας της κρίσης έχουν άμεσο αντίκτυπο στους τρόπους οργάνωσης των οικογενειών των οικιακών εργατριών. Επιπλέον, η ευελιξία της οικιακής εργασίας και ο ασταθής τρόπος ζωής, οι μορφές εκμετάλλευσης και η διάρρηξη των οικογενειακών δεσμών έχουν αρνητική συνέπεια στη συλλογική οργάνωση των μεταναστών που, ωστόσο, δεν διαφοροποιεί τις αντιλήψεις που είχαν πριν την οικονομική κρίση. Αντίθετα, εντείνει η ατομικιστική συμπεριφορά και η απομάκρυνση από τη συλλογικότητα για να προσαρμοστούν στις ανάγκες των εργοδοτών και να επωφεληθούν όποιες κοινωνικής προστασίας.

Η μελέτη των Σκαμνάκη και Μαλεκάκη «Domestic Work and Welfare Values of Migrant Women in Modern Greece: The Juncture of a Dual Process of Exclusion» εξετάζει τόσο τη σχέση οικιακής εργασίας και πρόσβασης στην κοινωνική προστασία, όσο και το ρόλο της εργασίας στη διαμόρφωση των κινήτρων και συμπεριφορών σε σχέση με την κοινωνική προστασία. Η έρευνα διαπιστώνει ότι τα εμπόδια δεν δημιουργούνται μόνο από το ίδιο το σύστημα κοινωνικής προστασίας, αλλά και από την κουλτούρα που χτίζεται γύρω από την άτυπη εργασία και ενισχύει στάσεις και πρακτικές που νομιμοποιούν τις άτυπες και έμμεσες μορφές κοινωνικής προστασίας. Η έρευνα αναδεικνύει ότι οι οικιακές εργάτριες αντιμετωπίζουν μεγαλύτερες δυσκολίες πρόσβασης στην κοινωνική προστασία από ότι πριν την κρίση. Αυτό οφείλεται στη διπλή διαδικασία αποκλεισμού που προκύπτει από το ελλειμματικό κοινωνικό κράτος και τις πρακτικές διάκρισης που τις περιθωριοποιούν, και από το πως οι ίδιες βλέπουν την ακριβή και αναποτελεσματική κοινωνική προστασία που τους προσφέρουν. Επομένως, σε περιόδους κρίσης, οι μετανάστριες οικιακές εργάτριες περιθωριοποιούνται ακόμη περισσότερο από τις κοινωνικές υπηρεσίες.

Εν κατακλείδι, το αφιέρωμα «Unveiling domestic work in times of crisis» αναδεικνύεται σε μια πολύτιμη ιστορική και κοινωνιολογική έρευνα για την κοινωνική στρωμάτωση και την κινητικότητα και σ' ένα χρήσιμο εργαλείο κοινωνικής πολιτικής. Μέσα από τη συγκριτική, διεπιστημονική και σφαιρική ανάλυση αντικειμενικών και υποκειμενικών παραγόντων, ο τόμος συμβάλλει στη βαθύτερη

κατανόηση των επιπτώσεων της κρίσης στις ζωές των ανθρώπων, τις επαγγελματικές προσδοκίες και τις εικόνες τους για την κοινωνία στο συγκεκριμένο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο.

Δρ Παρασκευή - Βίβιαν Γαλατά
Μεταδιδακτορική ερευνήτρια,
Πάντειο Πανεπιστήμιο
Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής
vgalata@otenet.gr

Ελένη Πούλου
Υποψήφια Διδάκτορας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο
Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής
poulou_e@yahoo.gr